

JAN J.B. KUIPERS

De vlucht naar boven

Tegenculturen in Nederland in de
jaren zestig en zeventig

Walburg Pers

Foto omslag: Herbert Behrens / Nederlands Fotomuseum

Omslagontwerp: Suzan Beijer

Opmaak binnenwerk: Zeno Carpentier Alting

ISBN 978 94 6249 895 2

e-ISBN 978 94 6249 896 9

NUR 694

© 2023 Jan J.B. Kuipers, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

1. **Inleiding** 7
Een decennium dat een kwarteeuw duurde
2. **De gashaard van Willem Drees** 17
Hoe de jaren vijftig aan zichzelf ontsnapten
3. **Sterk afstekende vrije geesten** 36
Van nozemrelletje tot happening
4. **Onruststokers in een volmaakt tevreden land** 59
Twee jaar provotariaat
5. **De grenzeloze innerlijke ruimte** 87
Pioniers van de psychedelica
6. **Iedereen kon alles schrijven** 100
Hitweek, beatmuziek en protestsongs
7. **Samenwerking van Uranus, Neptunus en Pluto** 112
Een Universele Beschaving onder handbereik

8. Een ‘elektrische’ tijd 121
De liefdeszomer en de inktvlek van Provadya?
- Een kleinere groepsidentiteit 144**
Van mode naar antimode
9. De luchtbrug van de revolutie 148
Studenten, scholieren, sekse en seks
10. Broedende kippen in een hels kabaal 175
Festivals en nieuwe nomaden
11. Goeroes en methaangas 197
Werken aan jezelf en aan de aarde
12. Pincet of nijptang? 212
Hulp en zorg en de gerijpte subcultuur
13. Hersenen als havermost 233
Hoe de revolutie in rook opging – en herleefde
14. Uitleiding 268
Het ‘einde’ van de subculturen
- Literatuur 283
- Personenregister 289

1. Inleiding

Een decennium dat een kwarteeuw duurde

Een van de oorzaken van het relatief sensationele karakter van de jaren zestig is dat hier een generatieconflict en een historische breuk nagenoeg zijn samengevallen.
H.J.A. Hofland in *Historisch Nieuwsblad*, 2006

De muziekafdeling was boven, maar *Paradise Now* van Group 1850 stond in een speciale bak op de benedenverdieping van de Middelburgse vestiging van Vroom & Dreesmann. Zes gulden negentig kostte hij, goedkoop voor een langspeler. Het jaar 1969 en het decennium waartoe het behoorde liepen ten einde. Ik kocht de plaat en koesterde hem lang, tot hij stilletjes verdween in een kier tussen de jaren. Het jaar van verschijning en de titel van dit album sluiten naadloos aan bij het onderwerp van dit boek: de subcultuur waarvan een belangrijk kenmerk de eis was om je geluk of een betere, andere samenleving en werkelijkheid *nu* te beleven. Nu meteen. Niet straks of morgen. ‘*We want the world, and we want it now!*’ verklaarde de Californische undergroundband The Doors op ‘When the Music’s Over’ van hun tweede album *Strange Days* uit 1967. ‘Dit is de revolutie van de nieuwe generatie,’ schreef Charles A. Reich (1928-2019) vol optimisme in *The Greening of America* (1970, Nederlandse vertaling *Bloemen in beton*). ‘Hun protest en rebellie, hun cultuur, kleding, muziek, drugs, wijze van denken en bevrijde levensstijl zijn geen voorbijgaande gril of een vorm van afkeuring en weigering, noch zijn ze irrationeel in welke zin dan ook. Dat hele naar voren komende patroon, van idealen tot campusdemonstraties, kralenkettingen, broeken met wijde pijpen en Wood-

stock Festival toe, is zinvol en maakt deel uit van een samenhangende filosofie.’ Het was een beweging in heel de westerse wereld, waarover Reich zo hoopvol en vooral naïef schreef. Hij zag een door de ‘nieuwe generatie’ gedragen geweldloze revolutie. Deze zou de politieke structuren omverwerpen en verspreidde zich al ‘met een verbazingwekkende snelheid’.

Over de breed uitwaaierende stromingen en interesses van deze subcultuur die ook in het Nederland van de ‘lange jaren zestig’ woedde – en die inderdaad voor een belangrijk deel jeugdcultuur was – gaat het: om ‘tegencultuur’ vooral, als term (*counterculture*) gemunt in 1960 door de Amerikaanse socioloog J. Milton Ynger. Het handelt daarbij altijd om groepsnormen die ingaan tegen de normen van de dominante of mainstreamcultuur. Na dat uitgedijde decennium met zijn signaaljaren 1967 (flowerpower) en 1968 (revolutie) is er vanuit allerlei invalshoeken veel betoogd over de al dan niet overschatte betekenis ervan. Al die grote vernieuwingen in deze jaren, kwamen die wel zo uit de lucht vallen? Waren de veranderingen wel zo fundamenteel en revolutionair als veel protagonisten en ooggetuigen hadden beweerd?

Ik ben van 1953 en dus als late *babyboomer* ook ooggetuige – en vanaf de late jaren zestig tot midden jaren zeventig deelnemer aan de subcultuur, de bewust rekbare verzamelterm waaronder ik in dit boek de diverse vormen van de tegencultuur, de spirituele ‘paracultuur’ en het destijds zo gangbare begrip underground versta. Subculturen zijn in tegenstelling tot tegenculturen niet per se gericht ‘tegen’ de moedercultuur waarvan ze deel uitmaken, hoewel Dick Hebdige in *Subculture: The Meaning of Style* (1979) het (Engelse) voorbehoud maakte dat alle naoorlogse subculturen in eerste instantie gevormd zijn door een gemeenschappelijke weerstand tegen de dominante samenleving, die deze subculturen op haar beurt tegemoet treedt met afkerigheid en angst. Maar inderdaad, een groot deel van de bevolking van de locaties en evenementen waar ‘de’ subcultuur in Nederland tierde, was nergens specifiek tegen of vóór: ze waren

meelopers, trendvolgers zoals die altijd en overal body geven aan nieuwe ideologieën, bewegingen en stromingen. Ze vormen ook de vloeiende overgang met de assimilerende mainstreamcultuur, het grensgebied van ‘levensstijl’ en ‘consumptiestijl’. Er is door ‘de markt’ immers gretig ingesprongen op, en goed verdiend aan de subcultuur – hoewel de kleine minderheid van drop-outs moeilijk te bereiken bleef.

Ban de bom, provo, witte fietsen, Provadya?, kabouters, uni-seks, studentenacties, ‘langharig werkschuw tuig’, priester-arbeiders, rare spelling, ‘wow’ en ‘te gek weet je wel’, communes en ‘kommunisten’, de vermengde geuren van petroleum, hasj en wierook, hippies en *freaks*, pendels en horoscopen, dreunende of juist zeer ijle muziek, yoga en meditatie, antioorlogsdemonstraties, kraakpanden, ontluikend ecologisch besef. Maar ook speed en LSD, *fighting in the street*, naïef dwepen met tirannen en massamoordenaars, instructies hoe een bom te maken, een heroïne-epidemie in de hoofdstad en onbeschofte commerciële exploitatie van etherische – en zwevende – idealen. De lijst van wat er omging tussen de polen van activisme en escapisme in de Nederlandse subcultuur kan eindeloos worden aangevuld. De titel *Vlucht naar boven* als variatie op de bekende ‘vlucht naar voren’ wijst natuurlijk naar de gemeenschappelijke factor die de genoemde twee uitersten verbond. Het streven naar onmiddellijke bevrijding van knellende sociale verbanden en verantwoordelijkheid, en van de banaliteit van het alledaagse, motiveerde zowel de escapisten, de ontsnappers en drop-outs die bedwelling of bewustzijnsverruiming zochten, als de revolutionaire activisten – Cocagne en Utopia. ‘De mens is niet om te lijden in de wieg gelegd,’ schreef het Nederlandse tegencultuurgeweten Simon Vinkenoog in *VogelVRIJ. Bouwstenen 1963-1967*, waarmee hij in één onbekommerde zin de overwegende ervaring van het mensdom tot dusver van tafel veegde. Naar voren betekende hoofdzakelijk *naar boven*: onmiddellijk ontstijgen zonder naar beneden te kijken; de hemel bestormen op de vleugels van idea-

len of psychofarmaca, of allebei. De generatiekloof was ook een verschil in hoogte.

De sixties als uitzondering?

Historische perioden zijn altijd arbitrair, het zijn mentale constructies die de ontelbare ‘feiten’ van een tijdvak in een zinvol verband proberen te brengen. De ‘unieke’ aspecten van zo’n periode weerspiegelen meestal vergelijkbare fenomenen in andere perioden. Een halve eeuw na Reichs gloedvolle woorden kon er weer een hele reeks tegenculturen worden bijgeschreven, die zich deels afzetten tegen en deels voortbouwden op wat voorafging. Net zoals de ‘revolutie’ van de jaren zestig echo’s meeverde van die van de jaren twintig en dertig, en die weer van het voorafgaande fin de siècle. Het lange haar als *freak flag* en de spijkerbroek van de jaren zestig zijn het equivalent van het manchester en de dirndljurken in de jaren twintig en de reformstijl van de jaren rond 1900, terwijl de hanenkam van de punkgeneratie een kordate afrekening was met het intussen min of meer mainstream geworden lange haar van de voorgangers.

Ook binnen de conventionele begrenzing van de lange jaren zestig hebben beschouwers verschillende subperioden afgebakend. Zoals de *high sixties* van 1965-1969, een concept van de Britse historicus Arthur Marwick (*The Sixties*, 1998). Muzikant David Crosby, Amerikaans boegbeeld van de langharige *counterculture*, situeerde de *sixties* in een interview met Gert van Veen voor de *Volkskrant* (1989) tussen ongeveer 1965 en 1975, ook al vond hij het onzin om te denken in perioden van tien jaar. Hij noemde de periode 1965-1975 de ‘tijd van heel positieve gevoelens, een tijd waarin een nieuwe reeks normen en waarden geboren werd. Er was een sterk gevoel van betrokkenheid, van *standing up* en *speaking your mind*’. Ook al was volgens Crosby een Vietnamoorlog nodig om die mentaliteit te bereiken. De resultaten van dat opgeschoven decennium bezag hij met posi-

tieve distantie: ‘Er is veel veranderd. Het gaat alleen langzamer dan we hadden gewild. We dachten dat we de Vietnam-oorlog konden stoppen, het kostte ons tien jaar.’ Ook verzet tegen kernenergie bleek minder eenvoudig dan gedacht, maar Crosby zag toch een storm van protest tegen kernwapens. De bezorgdheid over olieboringen op zee en vernietiging van de regenwouden was eveneens toegenomen. ‘Het feestje is voorbij, maar de nieuwe waarden die we ontdekten, gelden nog steeds,’ zei Crosby in 1989. Alleen de drugs waren een vergissing. ‘Maar al het andere dat we dachten, dat was waar. Daar geloof ik nog steeds heilig in.’

In Crosby’s boezem leefden, als de twee zielen in de borst van Faust, beide subculturele hoofdneigingen: de lichtzijde van maatschappelijk idealisme en drang tot vernieuwing, en aan de andere kant de onbeheertheid en onbeheersbaarheid, het exces, het narcisme, de zelfvernietiging. Zo zat de berucht opvliegende *peace*-verkondiger Crosby in de jaren tachtig enkele malen in de gevangenis voor drugs- en wapenbezit, en sloopte hij zichzelf bijna door zijn zware verslaving aan cocaïne en crack.

De Belgische journalist en schrijver Dirk Barrez (1956) is een van de velen die de *sixties* van weinig opbeurend commentaar hebben voorzien. In 2018 publiceerde hij een opiniestuk waarin hij de meirevolutie van 1968 karakteriseerde als ‘veel dromen, weinig impact’. De breuk van de jaren zestig met hun grote opstandigheid en breken met klassieke structuren kon volgens hem niet ‘tippen aan wat opstandige generaties aanrichtten in de jaren twintig, dertig en veertig’. ‘Als de jaren zestig al voor een breuk zorgden, is het de pijnlijke realiteit dat er een einde kwam aan de creatie van nieuwe sterke maatschappelijke hefboomen als tegenwicht voor de ééndimensionale economie en de te sterke staat, ook wel militair-industrieel complex genoemd,’ zegt Barrez. ‘De onmacht en mislukkingen van de jaren zestig maakten juist de weg vrij voor al te eenzijdig economisch marktdenken, de hernieuwde almacht van geld, ongeëvenaar-

de ditmaal digitale monopolies en overheden die het opgeven om emanciperend en ontvoogdend te willen zijn voor iedereen, zonder onderscheid en op alle vlakken. Mei '68 is een rimpel, geen breuk, laat staan een revolutie.'

De Nederlandse journalist en publicist H.J.A. Hofland (1927-2016) velde op zijn oude dag een milder oordeel, maar ook hij erkende dat er geen omwenteling in strikte zin was geweest: 'Er zijn geen regeringen omvergeworpen, er is nergens een nieuw staatkundig systeem ingevoerd. Het enige resultaat is, achteraf bezien, dat de zeden en gewoonten en alles wat daarmee samenhangt – omgangsvormen, het openbare leven, entertainment – in het Westen ingrijpende en blijvende veranderingen hebben ondergaan.' Dergelijke veranderingen zijn weliswaar van alle tijden, maar 'de jaren zestig vormen voornamelijk een uitzondering omdat het van tijd tot tijd wat radicaler was en met meer tumult gepaard ging.' En ook Hofland verlegde het zwaartepunt naar eerdere perioden. De jaren vijftig zag hij als een worsteling tussen de dwang van de wederopbouw en de behoefte aan democratische openbaarheid van nieuwe generaties: 'In de loop van het volgende decennium kregen de jongeren onvermijdelijk meer invloed, en zo konden zich de jaren zestig voltrekken. In Nederland is de kiem daarvoor gelegd in 1940.' De oorlog als grote breuklijn, een bijna obsessieve topos in het werk van Hofland.

Minder frequent dagzoomde het besef dat de opstandigheid van de lange jaren zestig juist mogelijk is gemaakt en is geëxploiteerd door het systeem waartegen de subcultuur zich dacht af te zetten: het consumptiekapitalisme met zijn nieuwe materiële overvloed, zijn ontdekking van de jeugd als markt, zijn stroomversnellingen op het gebied van technologie en communicatie. De naoorlogse verzorgingsstaat hief de noodzaak op van sociale bindingen, conformisme en solidariteit. We konden eindelijk onbelemmerd 'onszelf' gaan zoeken, een schimmenjacht die een belangrijk deel was van de 'revolutie'. Reich schreef al dat deze primair wortelde in het individu en de cultuur – in plaats

van in de economische verhoudingen, zoals de oude marxisten dat zagen.

De aangestipte perspectieven hebben uiteraard betrekking op de (vooral West-)Europese en Amerikaanse cultuurkringen, binnen de ‘vrije wereld’ die plots helemaal niet zo vrij leek. Ons Nederlandse verhaal beweegt zich niet alleen over de as tussen escapisme en activisme, maar richt zich ook op de wisselwerkingen met de avant-garde en de populaire cultuur met haar gigantische rol voor popmuziek en modeverschijnselen. En verder op het grote onderscheid met oudere alternatieve wereldvisies en levensstijlen: het nieuwe, onversneden hedonisme, de fascinatie voor drugs en ‘vrije seks’, hoewel de seksuele revolutie al meer dan een halve eeuw in voorbereiding was en de verhouding tussen de seksen ondanks het oprukkende feminisme ook nu voornog patriarchaal georiënteerd bleef. De ‘vrijheid’ hield vaak een nieuwe vorm van exploitatie en onderhorigheid in.

Mythe en cliché

Het postuum verschenen *Geuzenboek* van Louis Paul Boon (1979) over de zestiende-eeuwse Opstand tegen Spanje in de Nederlanden is wegens de connecties met Boons overige oeuvre veelal beschouwd en besproken als ‘historische roman’, terwijl het toch een onversneden non-fictieboek is, een weliswaar door persoonlijke opvattingen gekleurde historische kroniek. Die karakteristiek past ook wel bij *De vlucht naar boven*. De opzet als brede documentaire met chronologisch-thematische opzet sluit overigens ook aan bij een literaire koerswijziging in de Nederlandse *sixties* zélf: toewijding aan documentair proza. Journalisten gingen meer en meer opiniërende elementen toevoegen aan hun artikelen, terwijl literatoren hun oude conventies verlieten en in journalistieke richting opschoven. Ze wilden experimenteren en vooral deelnemen aan de ophef en het rumoer van de

maatschappelijke ontwikkelingen. Traditionele fictievormen moesten wijken voor collages van realiteitsfragmenten, interviewboeken, reportages en geëngageerde weergave van de actualiteit. Verschillende voorbeelden van dergelijke geschriften komen in de volgende hoofdstukken aan de orde.

Dat rumoer is weer verstomd, het stof neergedaald. Terugblikken na een halve eeuw houdt in dat de directe en schelle waarneming plaats heeft gemaakt voor het strijklucht van beschouwing en geheugen. Het bieden van een breed panorama, vervuld van echo's, heeft in *De vlucht naar boven* voorrang op kille analyse waaruit het leven is geweken; ik blijf dan ook verre van het geharrewar over enge definities en afgrenzingen ten aanzien van de subcultuur, dat zoals over de meeste begrippen woedt in de sociale en cultuurwetenschappen. Hoe kan het ook anders bij een periode die je zelf hebt meegemaakt in de beslissende jaren van je jeugd en jonge volwassenheid. Beschouwingen over de jaren zestig en vroege jaren zeventig door mensen die deze tijd niet of niet bewust hebben meegemaakt, dragen vaak het odium van 'goedgeïnformeerd, maar dit is het toch nét niet'. Maar hoe was het dan wel? Het geheugen is een onbetrouwbare gids. Mijn herinneringen aan het Holland Pop Festival in Rotterdam-Kralingen in 1970, toch een van de hoogtepunten binnen ons onderwerp, bleken bijvoorbeeld al een kwarteeuw na dato verbazend schaars en duister. Wat had ik al die tijd op het terrein uitgespookt? Ik kon een aantal goed belichte scènes oproepen, en verder wat schemerige taferelen. Waarschijnlijk heeft een schokkende LSD-trip, een paars pilleetje van het 'merk' *purple haze*, op de laatste festivaldag veel herinneringen verbleekt of weggevaagd. Twee festivaldocumentaires, uitgezonden in de zomer van 1995, wekten vervreemding. Had ik deel uitgemaakt van dát gebeuren, van dat volstrekt voorbij? Tegelijk werd ik overspoeld door nostalgische gevoelens. Het zijn immers die geïsoleerde fragmenten die 't hem doen. De essentie van een tijd of levenssfeer uit zich in je beleving en herinnering altijd als iets van het moment: een geur of geluid, een

indruk van kleuren en gestalten. Nooit te vangen in een sluitend betoog. Het geldt zeker voor een periode waarin de walmen van rookbommen, wiet en wierook toch al zo verstikkend konden hangen.

Het vaak gebruikte begrip van de lange jaren zestig beslaat meestal de periode van 1955 tot 1975. Ik trek het tijdperk wat de subcultuur betreft door tot 1980, als veel kenmerken mainstream zijn geworden en veel deelnemers maatschappelijk zijn geïntegreerd, als *top-* of *underdog*, terwijl de oorspronkelijke culturele positie grotendeels is overgenomen door de nog lawaaiiger punkbeweging; de protestgeneratie inclusief de babyboomers (geboren 1940-1955) heeft het toneel verlaten om plaats te maken voor de ‘verloren generatie’ (geboren 1955-1970).

De (lange) jaren zestig zijn behalve mythe ook cliché geworden. De subcultuur was vooral een cultus van uiterlijkheden én een zaak van een minderheid die niettemin de preoccupaties van de dominante cultuur als in een vervormende spiegel weergaf: de jacht op genot en instant-bevrediging bijvoorbeeld, als vertaling van de algemene consumptie- en genotshonger in de nieuwe welvaartsmaatschappij. De modes en attitudes van de subcultuur ‘infecteerden’ op hun beurt de mainstreamcultuur ingrijpend, ook buiten de generatie of generaties waarbinnen ‘het’ hoofdzakelijk gebeurde. Bekijk foto’s van straten vol mensen uit 1961 en vervolgens uit 1971 en 1981. Vergelijk opnamen, filmbeelden en media-uitingen uit deze jaren. Werelden van verschil. Maar de machts- en economische verhoudingen waren – en zijn sindsdien – niet wezenlijk veranderd, ondanks een steeds uitbundiger wildgroei van subculturen en de emancipatiegolven van steeds andere groepen; er lijken voornamelijk bordjes te zijn verhangen. ‘*Capitalist enterprise and revolutionary subversion may be closer bedfellows than we imagine,*’ meldde *The New York Times* in 1997 in een recensie van enkele publicaties van Thomas Frank.

Uiterlijke veranderingen kunnen natuurlijk óók zeer ingrijpend zijn. Het verhaal dat zich in de volgende hoofdstukken ontrolt mag met zijn vele facetten bovenal een zaak van buitenkant en oppervlakte zijn. Maar, aldus Italo Calvino, de oppervlakte is onuitputtelijk en zelfs de diepte is er te vinden.